

utilstrækkeligt. Det hedder i forordet, at der bliver stadig færre, som personlig har oplevet sæterbruget, og det er til disse forudsætningsløse, bogen i første række henvender sig. Det mærker man imidlertid alt for lidt, og det skyldes antagelig, at forfatteren, skønt han har måttet opgive at »få med heile nyanse-rikdomen i arbejdsmåtar, reiskapar og nemningar«, har villet have for mange detaljer med til skade for helheden.

Bogens anden hovedtendens, den historiske interesse, anslås straks i indledningen til første afsnit: Skal man have et nogenlunde rigtigt billede af sæterbruget, så må man prøve at klarlægge spørgsmålet om alder og oprindelse. Vigtigheden heraf skal for så vidt ikke anfægtes; blot forekommer det i en kortfattet oversigt mere påkrævet at søge at anskue og fremstille sæterbruget som *system*. I så henseende bliver man imidlertid næsten helt ladt i stikken. Noget får man at vide i afsnittet om sæter- og sæterbrugstyper, men det er kun på en halv snes af de ialt 145 sider. Til sammenligning kan nævnes, at veje og transportmetoder får tildelt lige så meget plads, og sæterhusene næsten det dobbelte. Omtrent en side ofres på en mindre væsentlig detalje som kaldeord til dyrene.

Det, der foreligger, må karakteriseres som en værdifuld oversigt over den materielle og til dels også den åndelige kultur, som knytter sig til det norske sæterbrug, men den helt rigtige introduktion til selve sæterbruget, som savnes stærkt af bl. a. de nordiske etnologi-studerende, må vi stadig vente på.

Bjarne Stoklund

Slesvig-holstensk landbohistorie

WOLFGANG PRANGE: DIE ANFÄNGE DER GROSSEN AGRARREFORMEN IN SCHLESWIG-HOLSTEIN BIS 1771. *Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins. Band 60. Neumünster 1971. 728 s.*

Wolfgang Prange giver dels et situationsbillede af landboforholdene i Slesvig-Holsten omkring 1730, dels en skildring af udviklingen frem til 1771. Slesvig-Holsten behandles efter sine forfatningsmæssige inddelinger. Det er den erfarne arkivmand, der lader sin disposition lede af kildematerialets placering. Men det er også den erfarne historiker, der herved opnår at give et nuanceret billede af forholdene i Slesvig-Holsten. Resultatet må på mange områder betragtes som et pionerarbejde. Af tidligere fremstillinger har Wolfgang Prange kunnet bygge på Troels Fink: Udskiftningen i Sønderjylland indtil 1770, og enkelte gods- og lokalhistorier. Herudover er grundlaget for fremstillingen forfatterens omfattende arkivstudier.

Bogen er delt op i to hovedafsnit. I det første og mest omfattende skildres landboforholdene i de enkelte lande, indledt af en kort omtale af forfatningsforholdene, hvilket gang på gang viser sig at være en nyttig baggrund. Af land-

boforhold interesserer Wolfgang Prange sig for kobbeldriftens udvikling, hovedgårdsnedlæggelser, jordvurdering og bøndernes personlige og sociale stilling. I første del fremlægges kildematerialet, mens anden del indeholder konklusionerne. Selv foreslår forfatteren i indledningen, at den travle læser nøjes med at læse konklusionen. Det er dog et dårligt råd, da Prange i første afsnit fremlægger langt flere synspunkter og sagforhold, end han udnytter i sin konklusion. Derimod indfører han i konklusionsafsnittet et noget tyndt afsnit om forfatteren J. H. G. v. Justi med det formål at vise Slesvig-Holstens placering i den almindelige udvikling. Min hovedindvending mod dette værk er således, at forfatteren ikke udnytter sit materiale tilstrækkeligt. Det ville have vundet ved en konklusion for hvert kapitel. Der fremlægges dog et stort materiale, som må være udgangspunkt for fremtidige lokal- eller landbohistoriske undersøgelser vedrørende Slesvig-Holsten. Dette lettes ved et udmærket register.

Ikke mindst for en dansk historiker er det interessant, at Wolfgang Prange prøver at klarlægge den teoretiske baggrund for godssystemet (Gutswirtschaft), der gjaldt i større eller mindre udstrækning i Slesvig-Holsten. Baggrunden for systemet er godsmyndigheden (Gutsherrschaft), der dels består af godsejerens ejendomsret til jorden (Grundherrschaft), dels af hans jurisdiktionsret over godsets beboere (Gerichtsherrschaft). I det fuldt udviklede godssystem havde bønderne ingen forbindelse med landsherren, idet både skattebetaling og jurisdiktion gik over godsejeren. Dette gælder hverken for den kgl. del eller for kongeriget – undtagen til en vis grad godser med birkeret. Især ser Wolfgang Prange en forbindelse mellem hoveriets omfang og jurisdiktionsmyndigheden (s. 391). Det er et interessant synspunkt, som også i kongeriget har krav på en undersøgelse. Er det muligt at se godsernes jurisdiktionsforhold afspejle sig i omfanget af bøndernes hovdage?

Bogen er forsynet med en række udmærkede kartografiske fremstillinger af udviklingen inden for godssystemets udbredelse, bøndernes besiddelsesforhold og kobbeldriftens fremtrængen i bondebedriften. Prange advarer mod at benytte disse oplysninger alene som udtryk for bøndernes økonomiske situation, idet også andre faktorer, så som deres geografiske placering, var af betydning. Ikke mindst understreger han betydningen af byernes nærhed for bøndernes økonomiske formåen. Udfra kongerigske forhold er det interessant at se de tilbud, bønderne kan give ved arveforpagtninger eller hoveriafløsninger. Desuden forekommer det også, at bønderne i fællesskab overtager den hovedgård, de tilhører, i forpagtning og videregiver den til en ny forpagter, men med nedsat hoveri. Ved indførelsen af kobbeldrift i bondebruget udgik initiativet altid fra bønderne. Det vidner om en samarbejdsevne og økonomisk formåen hos bønderne, som vi ikke kender i kongeriget fra denne periode.

Status 1730: Siden 1600 var *hoveriet* blevet afløst på mindst 103 godser, men kun 12 heraf var adelsgodser. Formålet for landsherrerne var at reformere deres finanser. Således gav krigsperioder ofte stødet til hoveriafløsninger – altså en lettelse af godssystemet, mens dette i samme perioder ofte skærpedes på

adelsgodser. Ved begyndelsen af det 17. århundrede lå al hovedgårdsjord i *kobler*, mens kun ca. 70 landsbyers bøndergårde – og fortrinsvis i Holsten – havde kobeldrift i 1730. Bestræbelserne går tilbage til det 16. århundrede og har forbindelse med nyopdyrkninger eller kvægopdræt – f. eks. i området omkring Lübeck. *Vurdering:* Omkring 1700 var der overalt behov for at få bragt overensstemmelse mellem bøndernes besiddelser og afgifter. I de gottorpske amter havde man før 1710 gennemført en vurdering på grundlag af bøndernes egne angivelser. 1723 blev der befalet en almindelig opmåling for hele den kgl. del, men den kom ikke til udførelse. Forfatteren betragter med rette vurdering og egaliseringsproblemer og gør en del ud af impulserne hertil, der i hans fremstilling bliver noget af en kappestrid mellem Gottorp og den kgl. del. Da må det undre, at han overhovedet ikke synes at kende Kristian V's danske matrikel (gjaldt kun kongeriget), men tværtimod anfører de gottorpske forsøg som forbillede for bestræbelserne i den kgl. del. Han kender heller ikke de egaliseringsbestræbelser, der foregik inden for de enkelte godsområder i kongeriget og ofte resulterede i en ligestilling mellem bønderne fra samme gods i landsbyen.

Reformer 1730–71: Landbrugskrisen i 1730-erne og kvægsygen i 1746 gav anledning til arveforpagtninger i Plön og amterne Bordesholm og Kiel. Derimod afviste Rentekammeret i København at nedlægge de kgl. ladegårde. 1748 forbedredes konjunkturerne, og der skete ingen nedlæggelse, derimod hoveriafløsninger og fortsat indførelse af kobbeldrift. 1761 overtog Danmark de plönske lande, hvorved Rentekammeret fik kendskab til de plönske reformer. Dette i forbindelse med regeringens aktive befolkningspolitik var baggrunden for beslutningen om at nedlægge de endnu eksisterende ladegårde i Plön og senere at fortsætte hermed på Als. Også i Gottorp fortsatte nedlæggelsen af hovedgårde.

Udover den indflydelse de gottorpske og plönske reformer har haft på forholdene i den kgl. del af hertugdømmerne, har Gottorp iflg. Pranges opfattelse øvet direkte indflydelse på udviklingen i kongeriget gennem Caspar von Saldern. Han havde som præsident for det i 1766 oprettede General Land Økonomi und Verbesserungs Direktorium i Kiel haft en væsentlig indflydelse på de sidste gottorpske reformplaner. 1766–68 opholdt han sig i København p. g. a. mageskifteforhandlingerne. I marts 1768 udstedtes en ny instruktion for Generallandvæsenskollegiet i København, som har stor lighed med instruksen for Generaldirektoriet i Kiel. Iflg. Prange er Saldern den afgørende person bag instruksens. Grundlaget for denne antagelse er iflg. Pranges egne angivelser dels v. Salderns almindelige indflydelse ved hoffet, dels en formodning herom hos Moltke, som sekretær Andreas Høyer viderebringer i et brev til Reverdil (s. 549). Her er vi ved et generelt problem i historieforskningen: Hvem har trukket i trådene bag kulisserne, hvorom kildematerialet tier? Hvor gerne vi end vil trænge ind i beslutningsprocessen, må historikeren efter min opfattelse resignere, når kildegrundlaget er så usikkert som her. Det er således heller ikke muligt på grundlag af det foreliggende kildemateriale at afkræfte forfatterens antagelse.

Derimod tror jeg den slesvig-holstenske udvikling har haft stor indflydelse i

kongeriget via de driftsreformer, der gennemførtes på godserne i denne periode. Det gælder ikke blot Hørsholm og Bernstorf. F. eks. startede S. Løvenskjold på godset Løvenborg i Holbæk amt en omlægning til kobbeldrift i 1767. Landinspektøren, der forestod opmålingen og driftsomlægningen, var holsteneren J. M. Völckers, som også omtales hos Wolfgang Prange. Flere godsundersøgelser i kongeriget vil muligvis give flere eksempler på slesvig-holstensk påvirkning. Det skal dog ikke lægges Prange til last, at disse undersøgelser ikke er gennemført til skade for hans sammenligningsgrundlag.

Disse indvendinger må ikke tilsløre, at jeg finder Wolfgang Pranges undersøgelser inspirerende også for dansk landbohistorie.

Birgit Løgstrup

Sproglige vikingespor

JOHN GEIPEL: THE VIKING LEGACY. *The Scandinavian influence on the English and Gaelic languages.* Newton Abbot Devon 1971. 225 s. £ 4.25.

Interessen for vikingetogene og deres konsekvenser for den åndelige og materielle udvikling i Norden og Vesteuropa er stadig stigende, og litteraturen om disse emner er hastigt voksende; det gælder den videnskabelige som den mere populære. Herved har man også i stigende grad fæstet opmærksomheden på det store kildemateriale, der består af nordisk sprogstof i form af låneord, personnavne og stednavne i de lande, hvor skandinaviske erobrere bosatte sig i større eller mindre omfang. Det har vist sig, at de sproglige minder er i stand til at kaste lys over mange forhold vedrørende den nordiske bosættelse, som ikke fremgår af de direkte historiske beretninger eller det arkæologiske materiale, fx forholdet mellem nordboerne og den oprindelige befolkning, og – først og fremmest – udbredelsen på de britiske øer og i Frankrig af de forskellige nordiske nationaliteter, der deltog i vikingetogterne. Eksempelvis kan nævnes J. Adigard des Gautries store Arbejde *Les noms de personnes scandinaves en Normandie de 911 à 1066* (1954), der på grundlag af personnavnene afgør det gamle strids-spørgsmål, om den nordiske bosættelse i Normandiet hovedsagelig var dansk eller norsk; navnestoffet viser klart, at det første var tilfældet. Et andet eksempel er E. Ekwall's *Scandinavians and Celts in the North-West of England* (1918), der påviser, at det skandinaviske element i de nordvestlige grevskaber overalt er ledsaget af et betydeligt keltisk, og at skandinavisk sprog her må have været under stærk keltisk indflydelse. Forklaringen er, at den norske befolkning i disse egne ikke kommer direkte fra hjemlandet, men fra ældre norske kolonier på gælisk område (Irland), hvilket ikke direkte fremgår af beretningerne.

Forfatteren af *The Viking Legacy* – hvis familie ifl. smudsomslaget er »of Danish Extraction« – har påtaget sig den vanskelige opgave at give en populær